

CUPRINS

Prefață	7
1 Un copil în sala oglinzilor	11
2 Militarul și omul	51
3 Prețul faimei	81
4 Șocul realului	113
5 Gata cu intelectualul universal	143
6 Moartea și viața lui Sartre	183
Referințe	193
Bibliografie	204
Credite fotografice	208

UN COPIL ÎN SALA OGLINZILOR

Pare că începi cu începutul... Dar sfârșitul e acolo și transformă totul. Pentru noi, individul e de pe acum eroul unei povestiri.

Greața

Pe 17 septembrie 1906, un anume Jean-Baptiste Sartre trăgea să moară într-o mică fermă lângă Thiviers, în sud-vestul Franței. Cum enterocolita pe care o contractase șapte ani mai devreme în China aproape că-i distrusese trupul, el ar fi fost, fără îndoială, nedumerit să afle că, 80 de ani mai târziu, un cercetător sânguincios îi va vizita locul de naștere, va examina mărturiile carierei sale navale și va citi scrisori pe care le scrisese acasă din misiunile lui de peste mări, în încercarea de a afla ce fel de om fusese. Ce făcuse pentru a merita o asemenea atenție? Nimic în afară de datorie – datoria sa de soț, adică: într-o zi din toamna anului 1904 o inseminase pe Anne-Marie Sartre, născută Schweitzer, cu care se căsătorise în luna mai. Rezultatul acestei „imense prostii“, în acel moment, în septembrie 1906, dădea curs propriilor resentimente în casa doicii în care fusese plasat, pentru a-i permite mamei sale să-și dedice energiile îngrijirii

„Moartea lui Jean-Baptiste... pe mama o lăsă tot încătușată, iar mie îmi aduse libertatea.“³

Și așa au început zece ani de „fericire“ pentru „Poulou“.

Cuvintele (*Les Mots*) (autobiografia pe care Sartre a scris-o în anii 1950) nu pretinde nicio veridicitate obiectivă. Într-adevăr, după 50 de pagini, suntem descurajați să citim: „Ceea ce am scris acum e fals. Adevărat. Nici adevărat, nici fals, ca tot ceea ce se scrie despre nebuni, despre oameni.“⁴ În anii următori, Sartre s-a referit la biografiile pe care le-a scris ca la „adevărate romane“, adăugând că i-ar plăcea ca și *Cuvintele* să fie citit ca un roman, deși „unul în care [eu] cred“. Având în vedere aceste avertismente care înconjoară veridicitatea relatării, să schițăm acum conturul poveștii pe care Sartre o spune despre propria copilărie în *Cuvintele*.

Toți artiștii sunt victimele unei ambiguități fundamentale: cu un picior în imaginar și cu unul în real, ei sunt – folosind o imagine iubită de Sartre – ca sirenele, a căror formă umană se termină într-o coadă de pește. Pe scurt, sunt monștri. *Cuvintele* sunt marcate de această tensiune între real și imaginar și sunt încercarea lui Sartre de a explica alegerile care l-au determinat să devină un astfel de monstru. Poulou – așa cum era cunoscut copilul Sartre în familia sa – apare în gospodăria Schweitzer ca rezultat al unei concepții aproape imaculate: Anne-Marie este, la urma urmei, „o fecioară cu o pată“. Lipsit de tată, el este lipsit și de un destin. Un tată cel puțin i-ar fi dat ceva împotriva căruia să se revolte. Căci, oricât de împovărătoare ar fi, legea Tatălui cel puțin îl ține pe fiu ancorat în realitate. Absența unui tată îl

soțului ei muribund. Bebelușul, născut la 21 iunie 1905 și botezat Jean-Paul-Charles-Aymard Sartre, va deveni într-o bună zi „Sartre“, salvându-l astfel pe tatăl său din uitare și înzestrându-l cu un fel de nemurire vicariantă: fiul îl naște pe tatăl său. Dar când, jumătate de secol mai târziu, Sartre a ajuns să-și exprime propria viață în cuvinte, tatăl său nu a meritat decât câteva rânduri: „Și astăzi încă sunt uimit cât de puțin știu despre el. A iubit, totuși, a vrut să trăiască, s-a văzut murind; ca să fii un om, asta e de ajuns.“¹ Nu ar trebui să ne lăsăm induși în eroare de laconismul acestui necrolog: a învăța să fii „om“ nu este puțin lucru în viziunea lui Sartre despre umanitate.

Moartea lui Jean-Baptiste a lăsat-o pe Anne-Marie practic fără sprijin financiar și fără acoperiș deasupra capului, așa că ea s-a întors să locuiască împreună cu părinții ei în Meudon. Tatăl ei, Charles Schweitzer, se pensionase anticipat de la catedră, dar, având guri suplimentare de hrănit, și-a anulat avizul de pensionare. Nu a existat niciun cuvânt de nemulțumire, toată lumea s-a comportat impecabil, dar reproșurile nu erau mai puțin reale pentru faptul că nu erau articulate: „Familiiile, firește, preferă văduvele fetelor devenite mame, dar nu cu mult.“² În viziunea burgheză asupra lumii, care vede căsătoria mai mult ca pe un parteneriat de afaceri decât ca o expresie a iubirii, Anne-Marie a fost în mod clar trasă pe sfoară cu bunuri deteriorate. Sartre însuși a văzut ulterior pierderea tatălui său ca pe momentul determinant al vieții lui: condamnându-i mama la zece ani de servitute filială, el a eliberat copilul, în avans, de o relație tată-fiu care, își imagina el, l-ar fi zdrobit inevitabil.

bunicului său. Aceasta conținea tot ce ne-am putea aștepta să găsim în biblioteca unui cetățean al Republicii Literelor din secolul al XIX-lea, așa încât copilul s-a impregnat de cultura și ideologia care domnise cu o jumătate de secol mai înainte, în timpul celui de-Al Doilea Imperiu. Nu este sigur dacă lui Poulou i-a plăcut de fapt să citească Rabelais, Corneille, Racine, Voltaire și Vigny, dar este clar că nu ar fi putut înțelege foarte mult din ei: cum poate un copil de șapte ani să-și dea seama de noțiunea de onoare la Corneille? Și de ce *făceau* Emma Bovary și Léon în partea din spate a acelei trăsurii care străbătea străzile din Rouen? Fiind în mod constant sub privirea adulților, imitând postura cititorului-cufundat-în-carteasa, Poulou era un cititor fals în aceeași măsură în care era un copil fals. Din fericire pentru el, mama și bunica erau mai puțin entuziasmate decât Charles de perspectiva metamorfozării lui într-un șoarece de bibliotecă sub ochii lor. Remediul a fost pur și simplu să-i ofere o lectură mai potrivită vârstei și înțelegerii sale. Aceasta a luat mai întâi forma unor populare benzi desenate și, foarte repede, a cărților clasice pentru copii: Jules Verne, *Nicholas Nickelby*, *Ultimul Mohican*. Sartre se referă la ele ca la „*de vraies lectures*” („lecturi reale”). Este interesant de observat că, în opoziția atât de puternică dintre real și imaginar, „realul” sau „adevăratul” este asociat cu minorul: literatura minoră (benzi desenate, cărți pentru copii, romane polițiste), cinemaul (ca formă de artă la începuturile sale) și minorii înșiși: copiii la ale căror jocuri din Grădinile Luxemburgului el nu putea decât să asiste solitar, de pe margine.

înzestrare cu o „lejeritate incredibilă“ care, uneori, devenea insuportabilă.

Din păcate, mediul în care a trebuit să-și petreacă copilăria era mai puțin susceptibil decât majoritatea ca să-i asigure rădăcini solide în realitate. Peste tot în *Cuvintele*, Sartre folosește jocul de cuvinte existent în franceză pentru adjectivul *vrai*, care înseamnă atât „adevărat“, cât și „real“. Schweitzerii joacă zilnic acea *comédie familiale* (comedie familială), prezidată de însuși marele bufon, Charles. În această comedie a manierelor, nimic nu este niciodată complet adevărat (sentimentele adevărate sunt traduse în ritualurile politeții burgheze) și nimic nu este niciodată complet real. Poulou descoperă că i se încredințează rolul principal: el va juca rolul bebelușului care aduce bucurie, iar mai târziu va fi copilul-minune care-i va permite lui Charles să-și perfecționeze „Arta de a fi bunic“; Louise și Anne-Marie au roluri de figurant: Louise este bunica cinică, ușor morocănoasă, care nu este păcălită de actoria lui Poulou; Anne-Marie are câteva replici: întotdeauna este fiica devotată.

Pe scurt, Poulou a devenit un copil imaginar închis într-o lume imaginară. Mai rău, a devenit un „mic copil-rege infam“⁵, deservit de un anturaj de curteni fățarnici. Compania colegilor săi l-ar fi putut „salva“, dar a fost educat acasă până la vârsta de zece ani de către bunicul și mama sa.

Paradoxal, boala s-a dovedit a fi leacul: „Totul se petrecu în capul meu; copil imaginar, m-am apărat prin imaginație.“⁶ Curând se va „apăra“ cu un pix în mână, dar înainte de scris a fost cititul. După ce, se pare, a învățat singur să citească, Poulou a început să devoreze conținutul bibliotecii

ce contează este că acestea sunt *formal* distincte. Această traducere îi conferă scriitorului plăcerea secretă de a-și satisface dorințele și, în același timp, de a le dezavua: „Mă bucuram să fiu *el*, fără ca el să fie în întregime eu.”¹⁰

Totuși, această descoperire eliberatoare a fost însoțită de o impostură suplimentară. Consternat de perspectiva ca nepotul său să devină un scriitor profesionist – o categorie de persoane pentru care avea cel mai mare dispreț –, Charles a deviat ambițiile lui Poulou către un scop cu mult mai nobil: el va deveni – ca generațiile de Schweitzeri – un profesor; un profesor care, întâmplător, ar mai și scrie. Charles a prevăzut pentru Poulou un destin de mediocritate liniștită; copilul l-a transformat într-un vis al nemuririi literare. El și-ar exercita profesia ingrată de profesor într-un mic orașel de provincie, dar în tot acest timp ar umple caiet după caiet cu capodopere necitite și nerecunoscute. Fantezia a variat, dar o versiune era cam așa: după moartea sa, niște foști elevi și-ar asuma sarcina să-i pună în ordine și să-i editeze manuscrisele; printre aceste manuscrise vor descoperi Capodopera pierdută, opera care ar salva omenirea. Alte versiuni vedeau faima ajungând în viața autorului, dar întotdeauna prea târziu. Recunoașterea coincidea cu moartea:

Un lucru mă izbește în această poveste repetată de mii de ori: din ziua în care-mi văd numele în ziar, un resort se rupe, sunt sfârșit; mă desfăt cu tristețe de renumele meu, dar nu mai scriu. Cele două deznodăminte nu sunt decât unul: fie că mor ca să mă nasc pentru glorie, fie că gloria vine mai întâi și mă ucide, pofta de a scrie cuprinde un refuz de a trăi.¹¹

Deși aceste cărți l-au pus din nou în legătură cu adevărul copilăriei sale, au făcut acest lucru implementând „minciuna”: realul poate fi abordat doar prin imaginar. Cu mult înainte de a descoperi idealismul filosofic, Poulou a fost – la fel ca toți copiii – un idealist profund: întâlnind lumea pentru prima dată în paginile enciclopediei *Grand Larousse*, el a fost victima unei erori din care i-au trebuit 30 de ani ca să iasă:

În cărți am luat contact cu universul: asimilat, clasat, etichetat, gândit, redutabil încă; și am confundat dezordinea experiențelor mele livrești cu desfășurarea întâmplătoare a evenimentelor reale. De aici provine idealismul meu de care mi-au trebuit treizeci de ani ca să mă dezbăr.⁷

Transpus de la citit la scris, acest idealism a avut consecințe decisive.

Primul său „roman” s-a numit *Pentru un fluture* și a fost plagiat în întregime dintr-o carte de benzi desenate pe care o citise. Iluzia idealistă este intactă: „Toate lucrurile cereau cu umilință un nume, dându-li-l însemna în același timp a le crea și a le lua. Fără această iluzie capitală n-aș fi scris nicio dată.”⁸ Invenția scrisului de către copil a fost mijlocul său de a se inventa pe sine. Copilul-monstru, deformat și distorsionat de privirea mutilantă a adulților, ar putea începe acum să devină pur și simplu copil: „M-am născut din scris: înainte de Scris, nu exista decât un joc de oglinzi; de la primul meu roman am știut că un copil intrase în palatul de oglinzi.”⁹ Totul depinde de trecerea de la un pronume la altul: de la „eu” la „El”. Puțin contează faptul că „El” este simpla întruchipare a dorințelor, temerilor și fanteziilor „eu”-lui, ceea

ruptură în viața sa. Pe 28 aprilie în acel an, Anne-Marie s-a căsătorit cu Joseph Mancy, absolvent – la fel ca fratele ei, Georges – al prestigioasei școli de știință și inginerie École Polytechnique (Școala Politehnică). Căsătoria a rezolvat dintr-odată toate problemele lui Anne-Marie: dobânda siguranță financiară și statut social, se încheia dependența ei prelungită de părinți, câștiga un aliat în interminabilele și incomodele certuri cu privire la moștenirea proprietății din Thiviers, care fuseseră pacostea existenței ei de la moartea primului soț, și avea un tată pentru fiul ei, în curând adolescent. Cu toate acestea, știm sigur că Poulou nu a privit atât de favorabil această nouă situație. Cum ar fi putut? În ceea ce-l privește pe Mancy, el ar fi putut la fel de bine împleti înțelepciunea lui Solomon și răbdarea lui Iov, că băiatul tot l-ar fi urât, văzându-l ca pe uzurpatorul care a venit să-i conteste „posesia liniștită”¹⁴ a mamei sale. În orice caz, puținul care se știe despre Mancy sugerează că el nu deținea din belșug aceste calități biblice. Fiul unui muncitor feroviar din Lyon, Mancy a ajuns în 1917 la conducerea șantierelor navale Delaunay-Belleville din La Rochelle, unde s-a remarcat în 1920 ca spărgător de greve. Atât de mare a fost convenționalitatea lui burgheză, încât a refuzat până la sfârșitul vieții chiar să se întâlnească cu partenera lui Sartre, Simone de Beauvoir, pe motiv că ea și Sartre nu erau nici căsătoriți, nici logodiți! Mai rău, el era „om de știință”. Au fost alungate artele liberale și au apărut științele exacte. Nu vom ști niciodată cum Mancy însuși și-a văzut responsabilitățile față de fiul său vitreg și nici cum s-a achitat de acestea, dar cert este că, în momentul în care a intrat în rolul respectiv, a fost destinat

Ceea ce Sartre numește „nevroza“ sa în *Cuvintele* este în esență credința în posibilitatea mântuirii prin artă. Pe de o parte, aceasta a fost o salvare a fiecărei clipe: practica fizică a scrisului – desfășurată zilnic de-a lungul vieții cu meticulozitatea unui călugăr care își face exercițiile spirituale – a furnizat o „soluție“ instantanee a mântuirii: fluxul moale, inform, lipsit de sens al existenței a fost înlocuit de o lume care avea un început, un mijloc și un sfârșit. În plus, sfârșitul își reflecta necesitatea în mod retrospectiv asupra începutului și a mijlocului. Copilul imaginar devine real prin procură. „Zugrăvind obiecte adevărate în cuvinte adevărate, scrise cu o peniță adevărată, ar fi fost culmea să nu devin adevărat eu însumi.“¹² În plus, nevroza a fost o veritabilă escatologie. De la nouă ani – dacă e să dăm crezare *Cuvintelor* – Sartre era convins că este deja un mare scriitor. Scriitorii mari produc opere remarcabile, dar au nevoie de o viață întreagă pentru a face acest lucru; moartea nu poate veni înainte ca opera să fie finalizată: atâta timp cât opera este „în curs“, scriitorul nu poate muri. Astfel, opera devine un talisman, iar practica zilnică a scrisului – ca în povestea Șeherezadei – devine o chestiune de viață și de moarte.

În octombrie 1915, Sartre a intrat la Lycée Henri-IV (Liceul Henric al IV-lea). În cei doi ani pe care i-a petrecut acolo, „nevroza“ sa pare să fi intrat într-un fel de „perioadă de latență“: „La mandatul depus în mine de adulți în plic sigilat nu mă mai gândeam, dar el continua să existe.“¹³

Narațiunea din *Cuvintele* se încheie efectiv în 1917, când Sartre era în clasa a cincea (echivalentul clasei a VII-a în România). Motivul a fost că 1917 a marcat o adevărată